

І. І. Бамбешка

БДУ культуры і мастацтваў, Мінск

АРГАНІЗАЦЫЯ КРАЯЗНАЎЧАГА РУХУ Ў БССР У 1919–1941 гг.

У артыкуле разглядаюцца асноўныя этапы фарміравання арганізацыйнай структуры краязнаўчага руху ў БССР у 1919–1941 гг., даецца характарыстыка асноўных арганізацыйных форм краязнаўчага руху, паказана залежнасць арганізацыйных прынцыпаў будовы краязнаўчага руху ад агульнай ідэалагічнай і эканамічнай сітуацыі ў краіне.

Апошнія дзесяцігоддзі характарызуюцца ўзмоцненай цікавасцю да лакальнай гісторыі. Абумоўлена гэта новым уздымам краязнаўчага руху, які пачаўся ў нашай краіне ў другой палове 1980-х гг. Пасля абвясчэння суверэнітэту ў Рэспубліцы Беларусь краязнаўству быў нададзены новы імпульс развіцця. Яно зможа адыграць станоўчую ролю ў фарміраванні беларускай дзяржаўнасці, станаўленні нацыянальнай ідэалогіі. Таму аднаўленне станоўчых элементаў краязнаўчай дзейнасці ў БССР 1920–1930-х гг. з’яўляецца вельмі карысным не толькі з мэтай гістарычнай рэканструкцыі, але і практычнага выкарыстання вопыту арганізацыі краязнаўчага руху мінулых гадоў у сучасных умовах. Гісторыя краязнаўчага руху ў 1919–1941 гг. уяўляе несумненную цікавасць у плане вывучэння гісторыі грамадскага жыцця, гісторыі навукі і культуры, гісторыі беларускай і савецкай інтэлігенцыі, гісторыі распаўсюджвання ведаў.

На хвалі беларускага адраджэння ў пачатку ХХ ст. культурна-асветніцкі рух працягваў развівацца нават у складаных умовах Першай сусветнай вайны. У правінцыі, дзе была ініцыятыўная інтэлігенцыя, пераважна настаўнікі, пачалі з’яўляцца культурна-асветныя і іншыя арганізацыі, важнае месца сярод якіх займалі краязнаўчыя таварыствы (Слупскае таварыства «Папараць-кветка», Смалярскі гурток радзімазнаўства, гурток вывучэння Гомельшчыны і інш.). Усе яны, незалежна ад стану развіцця, адчувалі адны і тыя ж цяжкасці: недахоп фінансавых сродкаў, адсутнасць метадычнай дапамогі і кіраўніцтва [5].

Разумеючы ўсю важнасць краязнаўчага руху для дзяржавы, імкнучыся надаць яму пэўныя сталыя арганізацыйныя формы і накіраваць масы краязнаўцаў, 23 снежня 1923 г. была створана пастаянная спецыяльная камісія з трох членаў Інбелкульту (У. І. Пічэта, А. А. Смоліч і Я. І. Васілевіч) для рэгістрацыі краязнаўчых аб’яднан-

няў і каардынацыі іх дзейнасці [6, с. 3]. Менавіта гэта камісія і стала асновай ЦБК (Цэнтральнае бюро краязнаўства), якое было ўтворана 29 снежня 1923 г. У яго склад увайшлі А. А. Смоліч, У. І. Пічэта, С. В. Скандракоў, М. В. Азбукін, В. Д. Друшчыц, а таксама прадстаўнікі ад партыйных органаў, камсамола, розных структур Народнага камісарыята асветы (НКА), прафсаюзаў і г. д. [31, с. 133].

Ужо ў пачатку студзеня 1924 г. быў распрацаваны прыкладны статут для павятовых мясцовых таварыстваў краязнаўства [21, с. 4]. Пазней ён быў надрукаваны ў першым нумары краязнаўчага часопіса «Наш край».

Праца над статутам ЦБК працягвалася некалькі гадоў, і апрацоўка яго была скончана толькі ў сярэдзіне 1927 г. [14, с. 11]. Статут быў зацверджаны на пасяджэнні СНК БССР 9 сакавіка 1928 г. [35, с. 39].

На працягу ўсяго свайго існавання ЦБК фінансавалася і падпарадкоўвалася Інбелкульту (з 1929 г. – Беларускай Акадэміі навук (БАН), працавала пад навуковым кіраўніцтвам Прэзідыума Інбелкульту, што забяспечвала высокі навуковы і прафесійны ўзровень усяго праграма-нага і інструкцыйнага матэрыялу, выпускаемага ЦБК. Разам з тым ЦБК з’яўлялася дастаткова самастойнай арганізацыяй, яго ўзаемаадносінны і сувязь з Інбелкультам вызначаліся нормамі Статута ЦБК. Кіраванне функцыянаваннем краязнаўчай сеткі рэспублікі ЦБК вяло праз Прэзідыум, які ў сваёй працы кіраваўся пастановамі краязнаўчых з’ездаў і канферэнцый, указанніямі Прэзідыума Інбелкульту [29, с. 10].

Згодна са статутам ЦБК мела на мэце: 1) правядзенне ўліку краязнаўчай работы ў БССР; 2) аказанне дапамогі мясцовым краязнаўчым таварыствам, гурткам, музеям і г. д. у арганізацыі навукова-даследчай работы; 3) распрацоўку метадыкі краязнаўчага вывучэння Беларусі і пытанняў гісторыі краязнаўчага руху Беларусі; 4) папулярызацыю краязнаўчай работы для прыцягнення да яе шырокіх мас насельніцтва і пашырэння краязнаўчай сеткі БССР; 5) арганізацыю комплекснага вывучэння асобных рэгіёнаў краіны і правядзенне краязнаўчых з’ездаў, пленумаў і падрыхтоўку матэрыялаў да іх [15, с. 123–124].

Сярод асноўных задач ЦБК было вывучэнне і ўдасканаленне арганізацыйных форм краязнаўчага руху ў рэспубліцы. Ужо на Мінскай краязнаўчай канферэнцыі (сакавік 1924 г.) у сваім дакладзе старшыня ЦБК А. А. Смоліч у адпаведнасці з тагачасным адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзелам прапанаваў прыкладную структуру краязнаўчага руху: ЦБК – павятовыя таварыствы краязнаўства – іх аддзяленні на месцах [20, с. 2]. У далейшым гэтая схема стане асновай для арганізацыі краязнаўчага руху ў краіне.

8 снежня 1924 г. была прынята пастанова ЦБК БССР аб адміністрацыйным падзеле рэспублікі на 10 акруг [37, с. 73]. У сувязі з гэтым ЦБК павінна было распрацаваць і наладзіць такую арганізацыйную структуру краязнаўчых арганізацый, якая ахапіла б сваёй працай па магчымасці ўсю тэрыторыю краіны. Прыкладваліся на-

маганні па арганізацыі новых таварыстваў і гурткоў у розных месцах рэспублікі. Пад час гэтай дзейнасці выпрацоўваліся новыя арганізацыйныя формы крязаўства. Паступова да канца 1925 г. ужо склаліся 3 асноўныя тыпы крязаўчых арганізацый рэспублікі: акруговыя і раённыя таварыствы, гурткі пры навучальных установах розных узроўняў, хатах-чытальнях, сельсаветах і г. д. [18, с. 7]. Такім чынам, у аснову арганізацыйнай структуры крязаўчага руху ў БССР быў пакладзены адміністрацыйна-тэрытарыяльны прынцып, які стаў характэрным для крязаўства ў межах усяго СССР [13, с. 5].

І Усебеларускі крязаўчы з'езд (Мінск, студзень 1926 г.) падтвердзіў асноўныя формы крязаўчых аб'яднанняў, якія былі замацаваны на другім такім з'ездзе [30, с. 73; 29, с. 115].

Падобная сістэма арганізацыі крязаўчага руху выключала магчымасць жорсткага бюракратычнага адміністравання, давала максімальную свабоду дзеяння арганізацый усіх узроўняў. ЦБК як вышэйшы орган у структуры крязаўчага руху меў на мэце менавіта каардынацыю, а не кіраванне дзейнасцю крязаўчай сеткі БССР.

Неаходнасць мець статуты для кожнай са структурных форм крязаўчых арганізацый, а таксама «арганізацыйны досвед беларускага крязаўства» выклікалі і далі магчымасць ЦБК распрацаваць прыкладныя статуты для асобных арганізацый. Першыя статуты акруговага і раённага крязаўчага таварыства прадстаўлены крязаўцам яшчэ ў канцы 1925 г. Затым яны былі перапрацаваны, і ў студзені 1927 г. выйшлі ў новай рэдакцыі [32, с. 68–73; 34, с. 65–68]. Дадаткова былі распрацаваны статуты гурткоў крязаўства і таварыстваў крязаўства пры розных тыпах школ [25, арк. 114–121 адв; 33, с. 59–62]. Гэтыя статуты былі скіраваны на каардынацыю ўзаемадасягненняў паміж крязаўчымі арганізацыямі рознага ўзроўню і іх дзейнасць.

9 чэрвеня 1927 г. была прынята пастанова ЦВК і СНК БССР аб узбуйненні Бабруйскай, Гомельскай, Магілёўскай, Мазырскай, Мінскай і Полацкай акруг і ліквідацыі Барысаўскай, Калінінскай, Рэчыцкай і Слуцкай акруг [37, с. 79]. У сувязі з гэтым акруговыя таварыствы ў апошніх чатырох акругах былі рэарганізаваны ў раённыя і ўвайшлі ў склад адпаведных акруговых таварыстваў [15, с. 81].

У 1930 г. у краіне разгарнуўся рух за паскарэнне тэмпаў сацыялістычнага будаўніцтва пад лозунгам «Пяцігодку за 4 гады», што паўплывала на фарміраванне новых адносін улады да крязаўства і, як следства, змяненне ў структуры крязаўчага руху ў БССР.

Новы курс у крязаўстве, які выклікаў і змены ў яго структуры, быў абвешчаны на III Усебеларускай крязаўчай канферэнцыі (Мінск, 25–26 студзеня 1930 г.).

Тэарэтычнае абгрунтаванне новага разумення крязаўства пры захаванні старых, традыцыйных падыходаў даў М. І. Каспяровіч у

сваім артыкуле «Краязнаўства і школа». Ён характарызуе тэрмін «краязнаўства» як «... усебаковае вывучэнне краю арганізаванымі мясцовымі грамадскімі сіламі для перабудовы краю на сацыялістычны лад» [16, с. 61]. Яшчэ адзін новы погляд на краязнаўства быў выказаны ў адозве ЦБК да ўсіх краязнаўчых арганізацый аб правядзенні краязнаўчай пяцідзёнкі: «Краязнаўства – форма садзейнічання сацыялістычнаму будаўніцтву з боку грамадскасці шляхам вывучэння краю і прымянення вынікаў вывучэння ў яго будаўніцтве» [3, с. 71]. Краязнаўства ператваралася ў інструмент для абслугоўвання і вырашэння практычных задач сацыялістычнага будаўніцтва [17, с. 77].

Змены ў сэнсавым нападзенні выклікалі і змены ў секцыйнай будове краязнаўчых арганізацый. На працягу 1920-х гг. краязнаўчыя арганізацыі складаліся з прыродна-геаграфічнай, грамадска-эканамічнай, культурна-гістарычнай і некалькіх нацыянальных секцый. Аднак далены падзел быў прызнаны вельмі агульным, паколькі ён не дазваляў сканцэнтраваць увагу краязнаўцаў на вузлавых пытаннях сучаснасці (індустрыялізацыі і калектывізацыі). Дадзеная ідэя знайшла сваё ўвасабленне ў дакладзе «Роля краязнаўцаў на шляху сацыялістычнага будаўніцтва», які прагучаў на адным з пасяджэнняў IV Усесаюзнай краязнаўчай канферэнцыі (22–24 сакавіка 1930 г.). Там жа абмяркоўваўся і шэраг пытанняў тэарэтычнага і арганізацыйнага кшталту. У адпаведнасці з пастановамі канферэнцыі абласныя таварыства скасоўваліся. Замест іх павінны былі стварацца ячэйкі на фабрыках і заводах, у калгасах, у навучальных установах розных узроўняў, якія кіраваліся раённымі і акруговымі бюро краязнаўства [12, с. 13].

У сувязі з гэтым на пасяджэнні Прэзідыума ЦБК БССР 11 красавіка 1930 г. старшыня ЦБК А. З. Казак выказаў аналагічную думку і прапанаваў наступны секцыйны падзел краязнаўчых арганізацый: прамысловая секцыя, сельска-гаспадарчая і школьная. Ён адзначаў, што такая пабудова краязнаўчых арганізацый дазволіць ім быць больш «гнуткімі, жыццёвымі, канцэнтраваць увагу на актуальнейшых пытаннях нашага будаўніцтва і зробіць іх сапраўды масавымі пролетарскімі арганізацыямі. У такія арганізацыі хутчэй увайдзе і рабочы і колгаснік, бо яны ўбачаць, што краязнаўчы рух займаецца вывучэннем пытанняў яго фабрыкі, яго колгасу...» [1, с. 4].

Было прызнана мэтазгодным правесці згаданы падзел краязнаўчых таварыстваў на секцыі ў акруговых і найбольш моцных раённых краязнаўчых таварыствах. На думку партыйнага кіраўніцтва, аналічны падзел неабходна было правесці і ў складзе ЦБК. Былі прызначаны і куратары акрэсленых секцый з ліку сяброў ЦБК. За працаздольнасць прамысловай секцыі ЦБК павінны былі адказваць Г. С. Аляксандраў і Д. М. Сабалеўскі, за работу секцыі сацыялістычнага земляробства – С. К. Жураўскі і В. А. Самцэвіч, за секцыю школьнага краязнаўства – М. І. Каспяровіч і В. А. Шашалевіч [8, с. 66].

Пытанні арганізацыйнай структуры краязнаўчага руху ў БССР абмяркоўваліся і на пасяджэнні Прэзідыума БАН ад 30 кастрычніка

1930 г. Заслухаўшы справаздачу старшыні ЦБК А. З. Казака, Прэзідыум вынес бескампраміснае рашэнне, канстатуючы, што краязнаўчыя арганізацыі па зместу сваёй працы не адпавядаюць патрэбам сучаснага сацыялістычнага будаўніцтва, праводзяць погляды самабытнасці і аказаліся пад уплывам нацыянал-дэмакратыі [26, с. 122]. З мэтай выхаду з акрэсленай сітуацыі, а таксама па прычыне ліквідацыі акруг і акруговых краязнаўчых таварыстваў, якое адбылося ў адпаведнасці з пастановай Прэзідыума БАН ад 13 жніўня 1930 г., было вырашана прыняць структуру краязнаўчай сеткі БССР у наступным выглядзе: на месцах у раённых цэнтрах – раённыя краязнаўчыя таварыствы, пры гарсаветах – гарадскія і на прадпрыемствах, саўгасах, калгасах, школах, тэхнікумах і ВНУ – краязнаўчыя гурткі. Прапановалася ў 3-дэкадны тэрмін перапрацаваць існуючы Статут ЦБК [36, с. 82; 7, с. 71].

Рэарганізацыя секцыйнага складу ЦБК была здзейснена ў адпаведнасці з рашэннем Прэзідыума ЦБК ад 27 снежня 1930 г. З мэтай «карэннай перабудовы краязнаўчай працы і падпарадкавання яе задачам сацыялістычнага будаўніцтва і абароны краіны» вырашыў вылучыць пры ЦБК наступныя секцыі: сацыялістычнай прамысловасці, сацыялістычнай сельскай гаспадаркі, сацыялістычнай культуры і быту, школьна-краязнаўчую, студэнцкую і секцыю па садзейнічанні абароне краіны.

Пры раённых і гарадскіх краязнаўчых таварыствах (у буйных гарадах) у выпадку наяўнасці працаўнікоў маглі арганізоўвацца секцыі, адпаведныя секцыям ЦБК. Краязнаўчыя таварыствы пры ВНУ маглі існаваць на правах гарадскіх краязнаўчых таварыстваў, узгадняючы сваю працу з адпаведнымі раённымі таварыствамі.

Нізавыя краязнаўчыя ячэйкі (краязнаўчыя гурткі на фабрыках і заводах, пры калгасах і саўгасах і пры школах павышанага тыпу), як правіла, на секцыі не падзяляліся. Раённыя і гарадскія краязнаўчыя таварыствы і гурткі маглі арганізоўваць музеі, куткі і выстаўкі [11, с. 92].

У выніку згаданых змен да канца 1930 г. структурна сетка краязнаўчых арганізацый БССР выглядала наступным чынам: ячэйка – райбюро – ЦБК. Раённыя бюро існавалі пры райвыканкамах і складаліся з 10–15 чалавек, якія абіраліся на раённай канферэнцыі, куды запрашаліся прадстаўнікі ўсіх грамадскіх арганізацый. Ранейшыя структурны падзел таварыстваў на секцыі таксама быў заменены новым (прамысловая, сельскагаспадарчая і школьная). Такім чынам, будова краязнаўчага руху не змянілася не толькі па зместу, але і структурна.

Адміністрацыйнае кіраўніцтва дзейнасцю краязнаўчых арганізацый ажыццяўлялася без уліку іх патрабаванняў і рэальных магчымасцей. Краязнаўчыя аб'яднанні супраціўляліся перабудове, захоўваючы старую арганізацыйную структуру, ці самараспускаліся. З 75 раёнаў БССР толькі 15 здолелі арганізаваць райбюро краязнаўства. Не больш паспяховай была работа па стварэнні краязнаўчых ячэек на прадпры-

емствах. Па ўсёй БССР іх было толькі 94, і аб'ядноўвалі яны каля 1000 чалавек [9, с. 93].

У сярэдзіне 1931 г. у шэрагу месцаў назіраўся ўжо поўны развал крязнаўчай работы, паколькі былыя крязнаўцы адышлі ад гэтай дзейнасці па тых ці іншых прычынах, а новыя асобы яшчэ не былі прыцягнуты. З гэтай нейкім чынам наладзіць крязнаўчы рух у ліпені 1931 г. як працяг рэарганізацыі Акадэміі навук пры Прэзідыуме БАН было арганізавана Цэнтральнае бюро масавай работы і крязнаўства, у склад якога ўвайшло ЦБК [28, с. 226]. Гэта сведчыла аб тым, што крязнаўства стала разглядацца як частка масавай навукова-даследчай работы на фабрыках і заводах, у калгасах і саўгасах.

На пасяджэнні Прэзідыума БАН 9 лютага 1932 г. былі зацверджаны палажэнне аб раённым бюро крязнаўства і прыкладны статут крязнаўчай ячэйкі [10, с. 4, 7]. Гэтыя рашэнні канчаткова замацавалі новую структуру крязнаўчага руху ў БССР: Цэнтральнае бюро масавай работы і крязнаўства – раённае бюро крязнаўства – ячэйка крязнаўства на фабрыцы ці заводзе, сельскагаспадарчых прадпрыемствах. Што тычыцца секцыйнага складу, то палажэннем прадугледжвалася стварэнне шасці секцый, прычым як традыцыйных – прамыслова-эканамічнай, прыродна-гістарычнай, школьна-крязнаўчай, так і новых – сацыялістычнага земляробства, гістарычна-рэвалюцыйнай, сацыялістычнай культуры і быту [10, с. 6].

Тым не менш, негледзячы на ўсе мерапрыемствы па разгортванні крязнаўства, яно ў рэспубліцы так і не адраділася ў маштабах 1920-х гг. Яскравым сведчаннем гэтага можа быць той факт, што на Усебеларускай канферэнцыі па навукова-даследчай рабоце, якая адбылася ў маі 1932 г., толькі 9 чалавек прадстаўлялі крязнаўства [4, с. 72].

Пытанні, звязаныя з вырашэннем сітуацыі ў крязнаўстве, уздымаліся і на пасяджэннях у СНК БССР. 1 чэрвеня 1932 г. была прынята пастанова «Аб мерапрыемствах па разгортванні крязнаўчага руху», у якой гаварылася, што паспяховае выкананне плану сацыялістычнага будаўніцтва ў чацвёртым заключным годзе патрабуе максімальнага разгортвання масавай навукова-даследчай працы і ўцягнення ў гэту працу праз крязнаўчыя арганізацыі шырокіх мас працоўных [24, арк. 335]. Згаданая пастанова шмат у чым паўтарала папярэднія афіцыйныя загады Прэзідыума БАН, для паляпшэння становішча ў крязнаўстве прадугледжвала шэраг мерапрыемстваў і яшчэ раз падцвердзіла ўжо існуючую трохступкавую структуру крязнаўчага руху ў БССР [24, с. 336].

Аднак і гэтая пастанова не зрушыла з месца крязнаўчы рух, паколькі крязнаўчыя арганізацыі не справіліся з тымі задачамі, якія перад імі былі пастаўлены. Таму на пасяджэнні Прэзідыума ЦБК 5 кастрычніка 1932 г. было прынята рашэнне зноў правесці рэформы крязнаўчага руху ў рэспубліцы па прыкладу РСФСР, дзе гэта было зроблена раней [2, с. 18].

Дадзеная рэарганізацыя датычылася ўсіх узроўняў краязнаўчага руху. У падрыхтаванай і зацверджанай пастанове больш падрабозна акрэсліваліся абавязкі старшыні ЦБК, яго Прэзідыума і астатніх членаў. Так, старшыня ЦБК з'яўляўся адказным за фарміраванне апарату ЦБК, агульнае кіраўніцтва работай Прэзідыума і апарату. Бягучая аперацыйная работа апарата ЦБК праводзілася пад кіраўніцтвам навуковага сакратара ў акрэсленых для яго межах. Усю бягучую работу ў цэлым здзяйсняў рабочы Прэзідыум, які складаўся з членаў Прэзідыума – штатных работнікаў ЦБК.

Згаданыя змены ў структуры краязнаўчага руху БССР былі закліканы вырашыць некалькі задач: забяспечыць сістэматычную масавую папулярызуючую і арганізацыйную работу, арганізаваць планавую і навукова-метадычную работу, арганізаваць сістэматычны ўлік, планаванне і работу, скіраваную на падрыхтоўку кадраў і разгортванне выдавецкай справы. Такім чынам, адчуваецца тоеснасць задач папярэдняй пастановы СНК ад 1 чэрвеня 1932 г. [27, с. 2].

У адпаведнасці з акрэсленымі задачамі планавалася правесці і структурную рэарганізацыю, стварыўшы ў складзе ЦБК і раённых бюро краязнаўства наступныя сектары: арганізацыйна-інструктарскі, навукова-метадычны, вучона-планавы, сектар кадраў і выдавецкі. Спачатку ствараліся першыя два сектары, а астатнія – па меры ўмацавання і разгортвання работы двух цяперэдніх. У пастанове былі сфармуляваны асноўныя задачы кожнага з сектараў і кірункі навукова-даследчай і праграмна-метадычнай дзейнасці: вывучэнне прыродна-вытворчых сіл, прамысловасці, сельскай гаспадаркі, транспарту, гарадскога будаўніцтва, культуры і быту, школьна-краязнаўчага накірунку музеябудаўніцтва і абароны краіны, якія вызначалі адпаведныя секцыі. У першую чаргу павінны быць створаны секцыі па вывучэнні вытворчых сіл, прамысловасці, сельскай гаспадаркі, культуры і быту і школьна-краязнаўчай. Для большай канкрэтызацыі працы прапанавалася ствараць брыгады. Структура нізавых краязнаўчых таварыстваў (ячзек), на думку распрацоўшчыкаў, павінна быць яшчэ больш гнуткай [2, с. 19].

У заключэнні аўтары пастановы выказвалі ўпэўненасць, што дадзеная перабудова павінна была ўнесці «большую выразнасць», планавасць у краязнаўчую работу па ўсёй сістэме, забяспечыць выкананне дырэктыў партыі і ўраду аб павышэнні ўзроўню краязнаўчай работы і яе адпаведнасці тэмпам сацыялістычнага будаўніцтва, калі сацыялістычныя метады работы – сацыялістычнае спаборніцтва і ўдарніцтва – будуць пакладзены ў аснову ўсёй краязнаўчай работы [2, с. 21–22].

Аднак і гэта пастанова не дазволіла ўзнавіць краязнаўчы рух. У другой палове 1932 г. пасля агляду краязнаўчай працы на месцах з тэй праверкі выканання дырэктыў партыі і ўраду па разгортванні краязнаўчага руху ЦБК канстатавала, што зрухі ў арганізацыі і рас-

паўсюджванні краязнаўства амаль адсутнічалі. Толькі ў невялікай колькасці раёнаў БССР назіраліся некаторыя дасягненні ў разгортванні краязнаўчай работы і «падпарадкаванні яе непасрэдна задачам сацыялістычнага будаўніцтва» [19, с. 88].

Таму ў 1933 г. ЦБК як кіраўнічы орган краязнаўства ў БССР быў скасаваны, і ўсё кіраўніцтва краязнаўчым рухам перайшло да НКА [4, с. 71].

У 1935 г. партыйнае кіраўніцтва рэспублікі зноў звярнула ўвагу на краязнаўчы рух. 29 красавіка 1935 г. ЦК КП(б)Б прыняло пастанову «Аб становішчы музейнай справы ў БССР», у якой прызнавалася недавальняючай не толькі музейная, але і ўся пастаноўка краязнаўчай работы [23, арк. 130]. Для паляпшэння становішча, распрацоўкі пытанняў краязнаўства і выканання пастановы ў адносінах да краязнаўства тым жа рашэннем стваралася спецыяльная камісія пад кіраўніцтвам Пасюкевіча, у якую ўвайшлі член-карэспандэнт БАН Б. М. Шпенцэр, Папкевіч, Давідовіч і дырэктар Мінскага сацыяльна-гістарычнага музея С. М. Якубчык. Аднак камісія не здолела рэалізаваць ускладзеныя на яе задачы, і краязнаўчая справа так і не была наладжана і адноўлена. Яна і не магла быць палепшана пры такім ідэалагічным клімаце, які склаўся ў БССР, аднак ўся адказнасць за гэта была ўскладзена на былога наркома асветы БССР А. А. Чарнушэвіча.

У сярэдзіне 1936 г. Бюро ЦК КП(б)Б зноў зацікавілася пытаннямі краязнаўства і зноў уключыла яго ў павестку дня. Было вырашана даручыць камісіі ў складзе члена Бюро А. М. Саакяна, прэзідэнта БАН І. З. Сурты, першага сакратара ЦК ЛКСМБ А. В. Аўгустайціса, новага наркома асветы, былога рэктара БДУ А. І. Дзякава, старшыні Белсаўпрофа З. З. Кавальчука і сакратара ЦВК БССР М. А. Ляўкова падрыхтаваць «пытанне для ўнясення на Бюро ЦК КП(б)Б і СНК БССР» [22, арк. 58]. 21 чэрвеня 1936 г. пастанова «Аб краязнаўчай рабоце і становішчы музейнай справы ў БССР», якая дубліравала папярэднюю, была прынята [23, арк. 12–12 адв.]. У пастанове акрамя практычных мерапрыемстваў па разгортванні краязнаўчага руху і паляпшэнні стану краязнаўчай работы (арганізацыя турысцкіх паходаў, шлюпачных прабегаў па судаходным рэкам для вывучэння рэк; правядзенне экскурсій піянераў і школьнікаў да помнікаў грамадзянскай вайны і г. д.) прапаноўвалася арганізаваць у складзе НКА спецыяльны Адзел краязнаўства і музеяў з непасрэдным падпарадкаваннем кіраўнікоў апошніх непасрэдна наркому асветы. Перадзельна для ўзгаднення краязнаўчай і музейнай работы, якая праводзілася рознымі ўстановамі і арганізацыямі БССР, і абмеркавання агульных пытанняў краязнаўства прапаноўвалася стварыць пры НКА Савет па краязнаўству. Аднак пастанова не ўдакладняла размежавання функцый і абавязкаў паміж Саветам па краязнаўству і Адзелам краязнаўства і музеяў [23, арк. 12 адв.]. Гэта была апошняя спроба з боку партыйнага кіраўніцтва рэспублікі аднавіць краязнаўчы рух у рэспубліцы, які так і не адрадзіўся.

25 красавіка 1938 г. НКА СССР сваім пісьмом-дырэктывай «Аб пастаноўцы і арганізацыі краязнаўчай работы» адзначаў, што няма ніякай патрэбы ствараць спецыяльныя і асобныя арганізацыі, і прадпісваў разгарнуць краязнаўчую работу пад навукова-метадычным кіраўніцтвам мясцовых краязнаўчых арганізацый [12, с. 14]. Гэта абмяжоўвала магчымасці грамадскага краязнаўства, ускладняла яго адраджэнне і правядзенне. Яно стала справай параўнальна вузкага кола асоб – супрацоўнікаў кафедраў ВУ, архіваў, музеяў.

Такім чынам, падводзячы вынікі, адзначаю, што на тэрыторыі БССР у перыяд з 1919 г. да канца 1923 г. быў створаны шэраг разнастайных культурна-асветных арганізацый, сярод якіх сустракаліся і краязнаўчыя. Усе яны не былі арганізаваны і дзейнічалі паасобку. З мэтай арганізацыі, метадычнага кіраўніцтва існуючымі краязнаўчымі суполкамі і распаўсюджання краязнаўства 29 снежня 1923 г. быў створаны ЦБК, які дзейнічаў у складзе Інбелкульту, а з 1929 г. – БАН.

Праца ЦБК у першую чаргу была накіравана на стварэнне сеткі краязнаўчых арганізацый на ўсёй тэрыторыі БССР. Паступова сфарміравалася іерархічная структура краязнаўчага руху ў рэспубліцы. Адпаведна новаму адміністрацыйна-тэрытарыяльнаму падзелу выявіліся краязнаўчыя арганізацыі трох узроўняў: акруговыя таварыствы, раённыя таварыствы і гурткі (пры сельсаветах, хатах-чытальнях, установах адукацыі розных ступеняў). Былі распрацаваны статуты краязнаўчых арганізацый усіх узроўняў і ЦБК. Падобная сістэма арганізацыі краязнаўчага руху была замацавана I і II Усебеларускімі краязнаўчымі з'ездамі і выключала магчымасць жорсткага бюракратычнага адміністравання, дала пэўную свабоду дзеянняў арганізацыям усіх узроўняў.

Асноўныя кірункі краязнаўчай працы (выяўленне, збор і вывучэнне ўсяго комплексу гісторыка-культурнай спадчыны, вывучэнне населеных пунктаў, прадпрыемстваў, сельскай гаспадаркі, этнаграфічнае вывучэнне Беларусі, даследаванні пытанняў народанасельніцтва і г. д.) вызначылі і секцыйны падзел краязнаўчых таварыстваў, у якіх вылучаліся культурна-гістарычная, прыродна-геаграфічная і сацыяльна-эканамічная секцыі.

Пачынаючы з 1929 г., у сувязі са згортваннем палітыкі беларусізацыі, з выкананнем першага 5-гадовага плана сацыялістычнага будаўніцтва, змяняецца сэнсавое напавенне краязнаўства, якое пачало разглядацца як частка калектыўнай масавай навукова-даследчай работы. Як падцвярджае гэтаму ў ліпені 1931 г. у складзе БАН утвараецца Цэнтральнага бюро масавай работы і краязнаўства, у склад якога і ўвайшло ЦБК. Пад уплывам змен у разуменні краязнаўства змяняюцца і задачы краязнаўцаў, якія цяпер павінны былі займацца вывучэння пытанняў, звязаных з індустрыялізацыяй краіны, з вывучэннем энергетычных рэсурсаў, вывучэннем калгасаў і калгаснага руху, асобных праблем павышэння ўраджайнасці сельскай гаспадаркі і інш.

Наступным крокам была арганізацыйная перабудова краязнаўчай сеткі па вытворчаму прынцыпу, г. зн. перанясенне ўсёй краязнаўчай работы ў краязнаўчыя ячэйкі на фабрыках і заводах, калгасах і саўгасах. Паўплывала на змяненне структуры краязнаўчага руху БССР у 1930-я гг. пастанова 26 ліпеня 1930 г. СНК і ЦВК БССР аб новым адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзеле краіны і ліквідацыі акруг. У выніку такіх змен акруговыя таварыствы краязнаўства перасталі існаваць.

Пасля шэрагу рэарганізацый да канца 1930 г. структурна сетка краязнаўчых арганізацый БССР выглядала наступным чынам: ячэйка – райбюро – ЦБК. Ранейшы структурны падзел таварыстваў на секцыі таксама быў заменены новым (прамысловая, сельскагаспадарчая і школьная). Такім чынам, будова краязнаўчага руху змянілася не толькі па зместу, але і структурна. Негледзячы на неаднаразовыя пастановы (1.06.1932 г., 5.10.1932 г.), скіраваныя на аднаўленне і разгортванне краязнаўчага руху, ён так і не адрадіўся і ў 1933 г. у выніку неаднаразовых рэарганізацый асноўны кіраўнічы і метадычны орган краязнаўства – ЦБК – быў скасаваны. Паступова зніклі і іншыя формы арганізацыі краязнаўчага руху ў БССР.

У другой палове 1930-х гг. партыйнае кіраўніцтва рэспублікі яшчэ некалькі разоў (29.04.1935 г., 21.06.1936 г.) спрабавала аднавіць краязнаўчы рух (разам з музейнай справай). Для гэтага ў складзе НКА ствараліся аддзел краязнаўства і музеяў і Савет па краязнаўству, аднак іх функцыі так і не былі ўдакладнены і размежаваны. На вялікі жаль, гэтыя пастановы не садзейнічалі паляпшэнню сітуацыі, і да канца 1930-х гг. краязнаўчы рух знік як навуковая і сацыяльна-культурная з’ява.

Спіс літаратуры

1. А. К. Да пытання рэарганізацыі структурнага падзелу краязнаўчых арганізацый БССР / А. К. // Наш край. – 1930. – № 5–6. – С. 3–4.
2. Аб перабудове структуры органаў краязнаўства // Савецкая краіна. – 1932. – № 12. – С. 18–22.
3. Алозва ЦБК аб правядзенні краязнаўчай пяцідзёнкі // Савецкая краіна. – 1930. – № 1–2. – С. 71.
4. Амелькович, Л. Г. Деятельность ЦБК Белоруссии (1923–33 гг.) / Л. Г. Амелькович // Вопр. библиотекосведения и библиографии: сб. науч. тр. / редсовет: В. Е. Леончиков (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 1975. – С. 59–77.
5. Бамбешка, І. І. Фарміраванне краязнаўчых арганізацый на тэрыторыі Беларусі. 1917 – канец 1923 г. / І. І. Бамбешка // Романовские чтения – 2: сб. трудов междунар. науч. конф. / под. ред. О. В. Дьяченко. – Могилёв, 2006. – С. 70–71.
6. Васілевіч. Бюро краязнаўства пры Інбелкульце / Васілевіч // Савецкая Беларусь. – 1924. – 4 студз. – С. 3.
7. Выпіска з протоколу № 29 пасяджэння Прэзідыўму Беларускай Акадэміі Навук 30/Х–1930 г. // Наш край. – 1930. – № 9–10. – С. 71.
8. Дзейнасць ЦБК // Наш край. – 1930. – № 4. – С. 65–67.
9. Заключэнне аб выніках сацыялістычнага спаборніцтва паміж ЦБК РСФСР, ЦБК БССР і Украінскім Камітэтам краязнаўства на падставе дагавору, заключанага на 10 пленуме ЦБК РСФСР // Савецкая краіна. – 1932. – № 4. – С. 92–94.
10. Зборнік праграм і інструкцый па краязнаўству / Беларус. акад. навук, Цэнтр. бюро краязнаўства. – Мінск, 1932. – Вып. 1.

11. Інфармацыя ЦБК // Савецкая краіна. – 1931. – № 1. – С. 92.
12. Историческое краеведение: учеб. пособие для студентов ист. фак. пед. ин-тов / под ред. Г. Н. Матюшина. – М., 1975.
13. *Кабанов, П. И.* О советском историческом краеведении / П. И. Кабанов, А. Д. Ушаков // История СССР. – 1963. – № 3. – С. 3–17.
14. *Казак, А.* Краязнаўства ў БССР к дзесяцігоддзю Кастрычнікавай Рэвалюцыі А. Казак // Наш край. – 1927. – №10. – С. 9–15.
15. *Каспяровіч, М.* Краязнаўства / М. Каспяровіч. – Менск, 1929.
16. *Каспяровіч, М.* Краязнаўства і школа / М. Каспяровіч // Камуністычныя выхаванне. – 1930. – №3. – С. 58–69.
17. Краязнаўчая пяцідзёнка ў Клімавіцкім раёне // Савецкая краіна. – 1931. – № 3. – С. 77.
18. Краязнаўчыя арганізацыі БССР // Наш край. – 1925. – №1. – С. 6–10.
19. *Кулакоў, Т.* Аб папярэдніх выніках агляду работы краязнаўчых арганізацый на мясцох / Т. Кулакоў // Савецкая краіна. – 1932. – № 11. – С. 88–92.
20. *М.* Менская краязнаўчая канферэнцыя / М. // Савецкая Беларусь. – 1924. – 1 крас. – С. 2.
21. Мясцовыя таварыствы па краязнаўству // Савецкая Беларусь. – 1924. – 17 студз. – С. 4.
22. Протокол засядання Бюро ЦК КП(б)Б № 179 от 21.04.1936 г. і дакументы к нему // Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). – Фонд 4. – Оп. 1. – Д. 9145.
23. Протокол засядання Бюро ЦК КП(б)Б № 140 от 21.06.1936 г. і дакументы к нему // НАРБ. – Фонд 4. – Оп. 1. – Д. 9159.
24. Постановления СНК БССР // НАРБ. – Фонд 7. – Оп. 1. – Д. 815. – Т. II.
25. Положения и инструкции Наркомпроса БССР о научных сотрудниках вузов, о порядке перевода и предоставления отдыха студентов рабфаков, протоколы конференции Протстуда БССР, совещание при Главпрофобре и отчеты о работе инспекторов Главпрофобра БССР // НАРБ. – Фонд 42. – Оп. 1. – Д. 1845.
26. *Несцярчук, Л. М.* Ахова гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі: асноўныя этапы фарміравання, сучасны стан і перспектывы / Л. М. Несцярчук. – Мінск, 2003.
27. Пастанова СНК БССР «Пра мерапрыемствы для разгортвання краязнаўчага руху» // Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства БССР. – 1932. – № 43. – С. 2–4.
28. *Платонаў, Р. П.* Беларусь у міжваенны перыяд. Старонкі палітычнай гісторыі ў святле архіўных крыніц / Р. П. Платонаў. – Мінск, 2001.
29. Працы другога Усебеларускага краязнаўчага з'езду. – Мінск, 1926.
30. Працы першага Усебеларускага краязнаўчага з'езду. – 7–11 лют. 1926 г. – Менск, 1926.
31. *С-ков, С.* Цэнтральнае Бюро Краязнаўства пры І. Б. К. / С. С-ков // Асьвета. – 1924. – № 2. – С. 133–134.
32. Статут акруговага таварыства крязнаўства // Наш край. – 1927. – № 1. – С. 69–73.
33. Статут гуртка крязнаўства // Наш край. – 1926. – № 12. – С. 59–62.
34. Статут раённага таварыства крязнаўства // Наш край. – 1927. – № 1. – С. 65–68.
35. Статут Цэнтральнага Бюро Краязнаўства пры Інстытуце Беларускай Культуры // Наш край. – 1928. – № 4. – С. 39–40.
36. Усім акруговым таварыствам крязнаўства // Наш край. – 1930. – № 7/8. – С. 82.
37. Храналогія гісторыі Беларусі / склад. П. В. Гетаў, М. І. Камінскі. – 3-е выд., перапрац. і дап. – Мінск, 1992.